

САТИРА ТА МІСТЕРІЙНІСТЬ ЯК ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ «ГАРБУЗОВОЇ МІСТЕРІЇ»
О. ДЕВЛАД-ЗАПОРОЖЦЯSATIRE AND MYSTERY AS A MEANS OF CREATING
A “PUMPKIN MYSTERY” BY O. DEVLAD-ZAPOROZHETS

Олійник К.В.,

orcid.org/0000-0003-1822-3272

аспірантка II року навчання

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті проаналізовано повість діаспорного письменника О. Девлад-Запорожця «Гарбузова містерія» (1956) крізь призму поетикально-стильових і жанрових особливостей твору. Переосмислено авторське жанрове визначення з гумористичної повісті на сатиричну. З'ясовано, що основними засобами творення сюжету повісті слугували сатира та містерійність, завдяки чому побутовий контекст «Гарбузової містерії» навмисне наповнено високою духовністю. Окреслено окремі складники парадигми середньовічного жанру містерії, однак із виразним передбаченим автором викривленням, які стали основою для творення смислового рівня повісті: прийом моделювання простору через двосвіття (сакральний, позитивно маркований селянський простір і профанний, негативно-абсурдний комуністичний світ), мотив пророцтв про народження нової людини, яка змінить світобудову та долю людства (партійний ідеал – людина, позбавлена будь-якого вільнодумства та з відсутньою індивідуальністю), божественні знамення про майбутні перетворення (небачений раніше урожай гарбузів-велетнів, поява на небі комети). До рівня Бога піднесено образ вождя комуністичної партії, який творить ілюзорний утопічний проект освоєння часу, що реалізується через антиідеали, насильство, приниження та деіндивідуалізацію суспільства. Письменник використав сатиричний модус художності як допоміжний засіб викриття розбіжностей між декларованим і реальним, морально-етичними нормами та їхніми деформованими віддзеркаленнями в тогочасній дійсності, що й стало текстотвірною основою повісті. Тому «Гарбузову містерію» О. Девлад-Запорожця можна вважати видозміненим жанром містерії у сатиричному руслі, що наблизився за смисловим навантаженням до антимістерії. Окрім того, простежено певні перегуки з «Великим льохом» Т. Шевченка, «Спокусою» Панаса Мирного та «Містерією» Т. Осьмачки.

Ключові слова: О. Девлад-Запорожець, сатира, містерія, повість, тоталітарний режим, діаспора.

The article analyzes the story of the controversial writer O. Devlad-Zaporozhets “Pumpkin mystery” (1956) through the prism of poetic, stylistic and genre features of the work. The author’s genre definition was reinterpreted from a humorous story to a satirical one. It is established that the main means of creating the plot of the story was satire and revenge, so that the household context of the “Pumpkin mystery” is deliberately filled with high spirituality. Certain composing paradigms of the medieval mystery genre are defined, but with an expressive distortion provided by the author, which became the basis for creating the semantic level of the story: the method of modeling space through two world and the profane, negatively – absurd Communist space), the motif of prophecies about the birth of a new person who will change the universe and the fate of mankind (the party ideal is a person deprived of any freedom of thought and with no individuality), divine signs about future changes (never seen before harvest of giant pumpkins the appearance of a comet in the sky). The image of the leader of Communist party, who creates an illusory utopian project for the development of the world, is exalted to the level of God, and is realized through anti-ideal, violence, humiliation and deindividualization of society. The writer used the satirical mode of artistry as an auxiliary means of exposing the differences between the dictated. Therefore, the “Pumpkin mystery” of O. Devlad-Zaporozhets can be considered a modified genre of mystery in satirical vein, approaching the anti-mystery in terms of meaning. In addition, there are certain roll calls with the “Big cellar” of T. Shevchenko, “Temptation” of Panas Myrnyi and “Mystery” of T. Osmachka.

Key words: O. Devlad-Zaporozhets, satire, mystery, story, totalitarian regime, Diaspora.

Постановка проблеми. Утвердження сталінського тоталітарного режиму в Україні в 30–40 рр. ХХ ст. було закономірним наслідком політичних, соціально-економічних та культурних змін, проведених більшовицькою партією. На шляху до соціалізму встановлювався всеосяжний контроль над українським суспільством в цілому і кожною конкретною людиною окремо. У цей період спостерігалася чи не наймасовіша еміграція як простого люду, так і представників інтелігенції. Така ж доля випала й вихідцю з «колишніх запорізьких козаків» [7] Олексію Девлад-Запорожцеві, знаному

в діаспорному оточенні як «прозаїк, етнограф, актор» [1, с. 168]. Будучи дніпровим лоцманом, «при більшовиках О. Девлад був переслідуваний як свідомий українець, сидів у в’язниці і був позбавлений громадянських прав» [7] за звинуваченням в начебто приналежності до «української націоналістичної контрреволюційної групи» [10, с. 368]. Тому 1943 р. О. Девлад був змушений емігрувати до Словаччини, згодом – до Австрії, Італії. 1949 р. О. Девлад-Запорожець віднаходить нову домівку в Аргентині. Саме в Буенос-Айресі у 1956 р. вийшла друком його гумористична

повість «Гарбузова містерія», яка займає особнє місце у творчому доробку письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед усього літературознавчого масиву знаходимо лише декілька біографічних заміток про О. Девлад-Запорожця у Є. Онацького [7], М. Чабана [10] та окремі словникові статті [1]. Про творчість письменника писаного теж мізер. Так, український діаспорний літературознавець А. Юриняк у невеличкій газетній замітці зауважив, що «Гарбузова містерія» О. Девлад-Запорожця варта уваги тим, що збуджує в уяві читача «глибокі асоціації, спонукає ще раз на всю широчінь співставити і порівняти більшовицький світ тотального примусу і дурійки, де людина – раб держави, і західний світ особистої волі» [12]. Літературознавець І. Качуровський у статті «Гумор української еміграції» штрихово зазначив, що «Гарбузова містерія» О. Девлад-Запорожця дає «не тільки яскраву, а навіть запашну картину колгоспного побуту 30-х рр.» [3, с. 596]. Високо оцінила творення мовного полотна «Гарбузової містерії», у якій «в допомогу стали соковита, запашна й образна селянська мова» й діаспорна перекладачка та письменниця С. Наумович у замітці-рецензії «Олексій Девлад-Запорожець: «Гарбузова містерія» [6].

Постановка завдання. Попри окремі рецензії та статті, творчість О. Девлад-Запорожця і досі залишається малодослідженою. Повість письменника «Гарбузова містерія», яка є найбільш знаковою у його творчості, потребує літературознавчого висвітлення як в плані змістового наповнення, так і крізь призму жанрових та поетикально-стильових особливостей твору. Тому наше завдання – проаналізувати особливості прояву сатири та містерійності як основних засобів творення повісті «Гарбузова містерія» О. Девлад-Запорожця.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у моделюванні сприйняття та розуміння повісті відіграє назва «Гарбузова містерія». Заголовок у будь-якому художньому творі є однією з найсуттєвіших ознак, авторським концептом і конденсатом усього змісту, що координується із семантикою тексту, і є тією домінантою, яка утворює смислову та емоційну єдність твору. Заголовок, підібраний О. Девлад-Запорожцем, відразу інтригує, витворює ефект смислового парадоксу та контрасту. У семантиці містерії закладена тональність утаємниченості, небуденності, передчуття змін та перетворень. Однак дещо оксюморонне поєднання в назві повісті лексем з різних сфер побутування («гарбуз» – зі сфери профанного, «містерія» – рівень сакрального) налашто-

вує читача на критичне та неоднозначне сприйняття зображуваного в «Гарбузовій містерії».

Хронотоп повісті «Гарбузова містерія» визначений чітко: дія відбувається в 1930-х рр. у «звичайному українському селі» [2, с. 9] Моргунцях. Сюжет розгортається лінійно: на посаду голови колгоспу Моргунців призначено комуніста Якубця. Той для вирішення проблеми з харчуванням колгоспників розпорядився годувати їх лише гарбузовою продукцією. І ось у колгоспі ім. Кірова відбуваються дивні події – почали вагітніти не лише молоді дівчата й жінки, а й навіть старі баби. На думку більшості селян, це вагітне лихо заподіяв товариш Якубець, який, мовляв, залицяється до всього колгоспного жіноцтва. Та, як згодом з'ясували лікарі, жінки в цьому селі зовсім не вагітні, а животи їм пороздувало від якоїсь їжі. Звісно, якої – гарбузової... Перипетії з гарбузом викликали різні трагікомічні колізії, жертвами стали не лише колгоспниці і колгоспники, а й сам Якубець, якого у фіналі повісті урядова комісія виганяє з колгоспу.

Жанрово автор визначив «Гарбузову містерію» як «гумористичну повість». Саме тут простежимо деяку невідповідність. Так, А. Юриняк щодо цього зауважив: «Власне, цей підзаголовок нас збентежив: колгоспи – це насильницьке твориво комуністично-сталінського «генія» – діюча, жива рана на тілі нашого селянства – як тут здобутися на гумор, на погожий сміх? Може автор мав на думці сатиричну повість?» [12]. Гумор і сатиру слід вважати полярними «емоційними тональностями» [9, с. 76]. Гумор як різновид відображення смішного, кумедного в життєвих явищах та людських характерах, є водночас вираженням ставлення автора до смішного і явищем художньої рецепції, схваленням через висміювання. Сатира є різновидом комічного, особливим способом художнього відображення докльля, який полягає в «гострому, осудливому, дошкільному висміюванні негативних, потворних явищ» [4, с. 369]. Саме сатира відкриває невідповідність між змістом і формою без використання прямих форм критики. Проявляючись «через антиідеал, сатира використовує засоби гротеску, шаржу, гіперболи, літоти, пародії, навіть фантастики, виявляє амбівалентність сміху крізь сльози, вказує на трагічний аспект людського буття у ситуації безглуздя» [4, с. 369]. Сатиричний тип художності базується на виявленні невідповідності між діями, переконаннями персонажа та моральним імперативом. Саме тому «Гарбузову містерію» слід розглядати не як гумористичну, а сатиричну повість, адже у ній бачимо «неприродну для людської спіль-

ноти організацію, яка стриже всіх на один кшталт, позбавляє особовости, колориту, словом, виконує роллю того злого чародія, що обернув людей на отару робочої худоби, лишивши їм людську мову й усі людські почуття» [2, с. 7].

У повісті О. Девлад-Запорожець викриває антилюдську сутність тоталітарного режиму та його негативні наслідки на селі. Висока мета побудови «нового життя» нерідко втілювалася досить ницими методами: шляхом експропріації житла, майна, засобів виробництва у більш заможних односельців, жорстокого придушення будь-яких форм непокори, аж до фізичної розправи. Порушення будь-яких норм запропонованого порядку відразу ж каралося, тому для селян «краще мовчати й мовчки споживати гарбузи, аніж балакати та набути собі ім'я «ворога народу», яке безумовно поїде на холодну північ, а там певна загибель» [2, с. 9]. Саме це й трапилося з двома колгоспними бригадирами Кузьмою та Мефодієм Драганями, які працювали «на добро колгоспу так, як ніколи не працювали навіть у своїх власних господарствах» [2, с. 53], за «убивчу пропаганду, щоб повалити совєтську владу, а встановити царську, деспотичну» [2, с. 45], хоча насправді чоловіки лише запропонували від імені сільської громади повернутися до тих харчів, що були. У колгоспниці, з ногами у виразках та порепаними від праці руками, виснаженої настільки, «що як іде, або навіть стоїть – похитується, наче п'янька» [2, с. 12], з голоду помирає дитина. Однак голову колгоспу Якубця турбувати такою «дрібницею» не варто, адже він «науково працює над гарбузом» [2, с. 20]. Для нього їхній надзвичайний урожай – дорога до орденів та слави, вирішення проблеми з харчуванням колгоспників, які весь час приходять просити авансів. Адже цими гарбузами можна годувати колгоспників та худобу, видавати їх на трудовні, продавати на базарі, а від цього станеться величезна економія хліба, за яку він «виміняє у держави дві автомашини» [2, с. 22]. Така байдужість Якубця вражає та обурює. Вістря сатири письменника спрямоване проти «норми» за межею виживання. Насильницьке позбавлення селян хліба, заробленого тяжкою працею, оприявнює істинну сутність антилюдського режиму. Тому не дивно, що найбільшим досягненням для Якубця виявилось те, що «за відчінний місяць, у порівнянні з попереднім, на харчування колгоспників не витрачено жодного граму ні борошна, ні крупи, ні сала, ні будь-яких інших продуктів...» [2, с. 60-61].

Основним художнім інструментом при творенні «Гарбузової містерії» для О. Девлад-

Запорожця також є прийом контрасту як способу здійснити більш емоційне враження на читача. Так, у селі Моргунці «усі хати та інші будівлі біленькі, чепурненькі...» [2, с. 9]. В господарських дворах походжають «корови молочні, коні з блискучою шерстю, вибрикують лоша́та, грають півні біля багатьох своїх коханок» [2, с. 9], поруч «городи й садки вишневі» [2, с. 9]. Однак з приходом більшовицької влади «швидко змінилося все. Будівлі руді, порепані, в городах і на токах бур'яни, у дворах жодної худобини. навіть курки. Садки деркачами виглядають... А натомість постала на все село одна господарка – колгосп» [2, с. 9]. Усі селяни «працюють з ранку до ночі, одержують за свою працю, що дадуть...» [2, с. 9] Кожен думає лише за себе: «голові колгоспу ідея харчування колгоспників гарбузами, бухгалтера цікавить потреба дивної таблиці, а колгоспницю турбує справа про одержання борошенця авансом, бо діти їсти хочуть» [2, с. 29]. Сільські баби про голову колгоспу Якубця думають: «Дури́світе проклятий! Де ти взявся на наші нещасні голови?» [2, с. 34], а висловлюються дипломатично: «Товаришу голова!» [2, с. 34].

Для містерійного жанру характерний поділ художнього простору на двосвіття – вимір сакрального, божественного та профанного, земного, як, наприклад, у «Спокусі» Панаса Мирного [5]. У «Гарбузовій містерії» О. Девлад-Запорожець концептуально протиставляє позитивно маркований світ українського селянства та протилежний йому світ комуністичного устрою. Прикметно, що серед селянських типів дуже рідко простежимо такі, які маркуються як носії негативних рис. Завдяки цьому артикулюється довіра та жаль до них. Авторські портретування представників тоталітарного режиму – товариша Якубця, його секретаря Федора та секретаря комуністичної ланки села Дашки – викликають у читача ворожість та відверту насмішку.

Містерійні риси у повісті проявляються не так на жанровому, як на змістовому рівні. Однак відображення подій відбувається з передбаченим викривленням та із заданою модальністю. Таке викривлення являє собою своєрідний знак антисвіту, навмисне заземленого, несатанинського. Так побутовий контекст навмисне наповнюється високою духовністю. Тому доречніше говорити про риси антимістерії в повісті О. Девлад-Запорожця. Здається, звичайна подія – урожай великий гарбузів у колгоспі – трактується Якубцем як диво, знамення нового життя, бо ж «минуло століття, врожаю таких гарбузів ніхто не знає. ...Це значить, що ми потрапили на певний шлях, який веде

й приведе нас до радісного, щасливого, вільного та заможного життя!» [2, с. 19]. А оглядини ним найбільшого гарбуза стають подібними на церковну процесію: «Всі колгоспники поспіхом розступилися від воза з гарбузом і дали до нього вільний прохід, так, як у церкві молящі перед панотцем, коли він наближається до святих ікон, кадячи перед ними запашиим ладаном» [2, с. 18]. Ці рядки можна вважати своєрідною алюзією на так званну «кукурудзяну лихоманку», яка «підкорила» першого секретаря КПРС Микиту Хрущова у 1950–60 рр. Той наказав скоротити посіви жита та пшениці, перетворивши цей продукт ланів на головну сільськогосподарську культуру.

У «Гарбузовій містерії» «чудодійною подією» [2, с. 75] для селян стає те, що «усе жіноцтво колгоспне без винятку, всі дівчата, а навіть дівчатка-підлітки й бабусі завагітніли» [2, с. 75]. Прикметно, що масова вагітність жінок у колгоспі змальовується в євангельському ореолі, адже, на думку деяких селян, «сталася з причини появи на небі вагітної планети. Бачили люди, як вона над землею пролітали. Така велика, велика, на півнеба. А хвіст мабуть ще більший від неї й увесь обсіпаний зірками. Потім хвіст відпав і розсипався вогненними кусками, а зірки – іскрами. А ці іскри мали таку велику силу запліднення, що досить їм торкнутися одягу тої або іншої жінки різного віку, і вона раптом завагітніє» [2, с. 77]. Появою комети над Києвом знаменується й народження двох близнят Іванів у поемі-містерії «Великий льох» Т. Шевченка. Вагітність жінок у «Гарбузовій містерії», на думку одних, є «певною ознакою ще нечуваного в світі смертоносного голоду, що мусить охопити людей усієї земної кулі. Його знищувальна сила перевищує силу всесвітнього потопу, і все живе покладе кістками на віки-вічні. Після потопу лишився Ной з родиною і якась кількість звірів, птаства тощо, й усе це знову почало розмножуватися, після ж всесвітнього голоду не лишиться нікого, і на землі буде сама пустеля. Тільки за мільйони років на спустошеній планеті знову з'явиться людина, різний звір і птаство» [2, с. 75]. У результаті такої дивовижної вагітності має народитися «нова людина» [2, с. 75]. Іронічного звучання у повісті набуває новозавітна біблійна легенда про непорочне зачаття Діви Марії, якою досить часто послуговувались автори середньовічних великодніх містерій. У «Гарбузовій містерії» місцеві вчені уми впевнені, що таке могло трапитися лише «в часі існування нашого соціалістично-комуністичного ладу – цьому чуді природи наша наукова установа вбачає незрівняної сили

рух організму, що може створити умови народження дітей без участі чоловіків» [2, с. 144]. Божественне начало цієї події відкидається.

Подібне пророкування приходу нової людини спостерігаємо в поемі-містерії Т. Шевченка «Великий льох». У час народного воскресіння та здобуття волі, народяться два Івани, близнята, які будуть виражати сутність нового часу. Один з тих Іванів стане новим Гонтою, який «розпустить правду й волю / По всій Україні!» [11, с. 262]. Головний герой «Містерії» Т. Осьмачки також чує, «як спить немовля / на колінах прийдешнього дня...» [8, с. 116]. Однак нова людина в «Гарбузовій містерії» відрізнятиметься, бо вона «буде без ніг, щоб не тікала. А там, де в давньої людини були ноги, будуть невеличкі, але дебели коліщатка, на яких нова людина буде рухатися, і так вправно, що непотрібні будуть всякі змагання. Характер і смак у нової людини будуть досить погодливі. Ніяких суперечностей і ніяких вередувань. Розуму також у цієї нової людини не буде, і це цілком з простої причини: абсолютної непотреби» [2, с. 75]. У такої людини зовсім не буде рота, щоб «не їла ніякої поживи, а зокрема хліба, бо все це буде потрібне для держави» [2, с. 75]. Замість очей буде тільки одне око в потилиці, щоб «зручно було бачити пройдений шлях до перемог» [2, с. 75]. Влучно зауважив А. Юриняк про те, що невід'ємною рисою комуністичної влади було завдання «вирощувати і плекати щоденно маврів, щоб, у міру виконання ними свого чорного діла, на них же звалювати вину і розпинати» [12]. Підтвердження цьому знаходимо в «Гарбузовій містерії», у якій майбутня людина «не буде подібною до колишньої людини ні характером, ні виглядом, ні смаком, ні навіть бажаннями. А буде вона цілком спокійною, слухняною, трудолюбною, не задрою, не вимогливою, а завжди задоволеною всім тим, що їй дадуть» [2, с. 145]. Лише за цієї умови на землі буде «справжній рай» [2, с. 145] для комуністичного ладу. Для підданих партії, відповідно, настане пекло, до якого «потраплятимуть з числа нових людей ті, що насміляться пригадувати чи навіть думати про минуле життя» [2, с. 145]. Отже, у змалюванні нової людини в «Гарбузовій містерії» чітко простежується партійний ідеал – людина, позбавлена будь-якого вільнодумства та з відсутньою індивідуальністю, яка буде «вічним пролетаріатом» [2, с. 76]. До рівня Бога-Творця комуністичним режимом прирівнюється «вічний вождь пролетарський» [2, с. 76], який лише «сидітиме на троні, в повітрі, під самими небесами, й керуватиме людьми помахом невеличкої палички. Махне нею на Схід,

і всі люди туди посуватимуться. Махне на Захід – також. І в наслідок по них лишатиметься на всьому пройденому просторі чорна пляма – знак перемоги» [2, с. 76]. Така контамінація образу вождя та Господа була особливо закономірним явищем у період апофеозу культу особи Сталіна.

До біблійної традиції відносимо і мотив прощів, які мають апокаліптичний характер. Кінець світу може стати наслідком природної катастрофи, бо на думку деяких селян, є *«невним попередженням величезного землетрусу, що невдовзі має вибухнути, і від того вся земля затіпається й перекинеться догори дном»* [2, с. 76], або ж через нечуваний у світі смертоносний голод, що охопить людей усієї земної кулі та знищувальна сила якого перевищить *«силу всесвітнього потопу, і все живе покладе кістками на віки-вічні. Після потопу лишився Ной з родиною і якась кількість звірів, птаства тощо, й усе це знову почало розмножуватися, після ж всесвітнього голоду не лишилося нікого, і на землі буде сама пустеля. Тільки за мільйони років на спустошеній планеті знову з'явиться людина, різний звір і птаство»* [2, с. 76]. Проте справжня суть закладена в надії-візії селян про появу народних месників: *«Богом і людьми заклятій комуні хоч і наближається кінець, а все ж сучасні люди досить слабкі, щоб її доканати. Отже, з волі милосердного Господа, все жіноцтво разом завагітніло й незабаром породить немовлят, лицарів, які будуть рости не роками, а хвилинами, і матимуть таке тіло, що не повалить їх ні куля, ні шабля, ні смертоносні, трійливі гази, ані атом. І вже вони докінчать комуну»* [2, с. 76].

Висновки. О. Девлад-Запорожець у «Гарбузовій містерії» максимально реалістично вдалося передати всю атмосферу тоталітарного режиму, зацентровуючи увагу на її абсурдних проявах. У лінійному способі розгортання дії, сатирично

заземленому конфлікті розпізнаються окремі складові парадигми містерії, однак з передбаченим автором викривленням. Побутовий контекст повісті навмисне наповнюється високою духовністю. Від середньовічного містерійного жанру О. Девлад-Запорожець для «Гарбузової містерії» запозичив прийом моделювання простору через двосвіття: позитивно маркований селянський простір та негативно-абсурдний комуністичний світ. Мотив пророцтв про народження нової людини, яка змінить світобудову та долю людства, теж відносимо до біблійної традиції. Досить своєрідно інтерпретуються біблійні структури, що простежується на асоціативно-символічному підтексті: божественні знамення про майбутні перетворення (небачений раніше урожай гарбузів-велетнів, поява на небі комети), масова вагітність жінок, яка прирівнюється до непорочного зачаття Діви Марії. До рівня Бога підноситься образ вождя комуністичної партії, який творить ілюзорний утопічний проєкт освоєння часу, що реалізується через антиідеали, насильство, приниження та деіндивідуалізацію суспільства. Вдало використувуючи виразний потенціал розмовного стилю мови, щедро пересипаючи оповідь жартами, приказками, О. Девлад-Запорожець демонструє життя і побут українського села, віддзеркалює ті зміни, що відбувалися з ним у 1930 рр. Сатиричний модус художності став допоміжним засобом викриття розбіжностей між декларованим та реальним, морально-етичними нормами та їхніми деформованими віддзеркаленнями у тогочасній дійсності, що стало текстотвірною основою повісті. Тому «Гарбузову містерію» О. Девлад-Запорожця можна вважати видозміненим жанром містерії у сатиричному руслі, що набув, як не парадоксально, смислового навантаження антимістерії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Запорожець-Девлад О. Українська діаспора : літературні постаті, твори, бібліографічні відомості / упоряд. В.А. Просалової. Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. С. 168.
2. Запорожець-Девлад О. Гарбузова містерія. Буенос-Айрес, 1956. 156 с.
3. Качуровський І. Гумор української еміграції. Качуровський І. Променисті силъвети : лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 581–606.
4. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. С. 365–366.
5. Мирний П. Твори в семи томах. Т. 6 : Драматичні твори. Київ : Наукова думка, 1970. 797 с.
6. Наумович С. Олексій Девлад-Запорожець: «Гарбузова містерія». Визвольний шлях. Кн. 12/36 (110). 1956. С. 1455–1456.
7. Онацький Є. Олексій Девлад-Запорожець. *Бористен*. 2009. №4. С. 14.
8. Осьмачка Т. Містерія. Осьмачка Т. Поезії / упоряд. та приміт. Л. Р. Світайло. Київ : Рад. письменник, 1991. С. 115–121.
9. Ткаченко А. Мистецтво слова: вступ до літературознавства : Підручник для вузів. К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.

10. Чабан М. «Слідство щодо Девлада О.С. припинити...». Історія України : Маловідомі імена, події, факти (збірник статей). Вип. 11. Київ : Рідний край, 2000. С. 366–376.
11. Шевченко Т. Великий льох. Шевченко Т. Кобзар / вступ. ст. О. Гончара. Київ : Дніпро, 1985. С. 253–287.
12. Юриняк А. Не смішна «гумористична повість» (Про книжку «Гарбузова містерія»). *Свобода*. 1956. 9 лист.